

નવયુગના પરિવારમાં પરિવર્તન : એક સંતાનના પડકારો

પ્રિયંકાબેન નારણભાઈ પરમાર*

સારાંશ

આધુનિક બદલાતી સમાજ વ્યવસ્થામાં કુટુંબના માળખામાં ધીરે ધીરે પરિવર્તન આવી રહ્યું છે, જેમાં એક સંતાન ધરાવવાનું પ્રમાણ વધી રહ્યું છે. આ પરિવર્તન પાછળ આધુનિક જીવનશૈલી, નાણાકીય મર્યાદાઓ, અને કારકિર્દી પ્રત્યેની પ્રાથમિકતાઓ કારણભૂત છે. એક સંતાન ધરાવતી વ્યવસ્થામાં બાળકને ખાસ સ્નેહ, ધ્યાન અને સંસાધનો મળે છે, પરંતુ સાથે જ તે અનેક પ્રકારના સામાજિક અને માનસિક પડકારોનો સામનો પણ કરે છે. માતાપિતાની ભૂમિકા એવી સ્થિતિમાં અત્યંત મહત્વપૂર્ણ બની જાય છે, જ્યાં તેમને બાળકોમાં સંવેદના, સહકાર, નૈતિકતા અને જીવનકૌશલ્ય વિકસાવવાનો પ્રયાસ કરવો પડે છે. શિક્ષણતંત્ર અને સમાજે પણ મળીને આવાં બાળકો માટે યોગ્ય માર્ગદર્શન અને સહાયક વાતાવરણ પૂરું પાડવું જોઈએ. જો સમયસર યોગ્ય પગલાં ન લેવાય તો ભવિષ્યમાં, આવા સંતાનો માનસિક દબાણ, એકલતા અને આવશ્યક જીવન કૌશલ્યોના અભાવથી પીડાઈ શકે છે. તેથી સમાજ, કુટુંબ અને નીતિનિર્માતાઓએ આ પરિવર્તનને ધ્યાનમાં રાખી સંતુલિત અને સર્વાંગી વિકાસ માટે સંયોજિત પ્રયાસો કરવા જરૂરી છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો: નવયુગ, પરિવાર વ્યવસ્થા, એક સંતાન, પરિવર્તન, પડકારો, માતાપિતાની ભૂમિકા, શિક્ષણ, નૈતિક મૂલ્યો, સામાજિક વિકાસ.

પ્રસ્તાવના

સમય સાથે સમાજના સામાજિક માળખામાં અનેક પરિવર્તનો આવતાં જોવા મળે છે, જેમાં કુટુંબવ્યવસ્થામાં આવેલા પરિવર્તનો વિશેષ નોંધપાત્ર છે. પશ્ચિમીકરણનો પ્રભાવ, જીવનશૈલીમાં પરિવર્તન, નાણાકીય વિચારસરણી અને કારકિર્દીપ્રત્યે વધતી પ્રતિબદ્ધતાએ માતાપિતાને એક જ સંતાન સુધી સીમિત રહેવાનું પસંદ કરાવ્યું છે. આ નવી પરિવારરચનામાં થતી વધઘટો સાથે એકમાત્ર સંતાન ધરાવવી હવે સામાન્ય બાબત બની ગઈ છે. જો કે, આ સંરચનાએ નવી અનુકૂળતાઓ સાથે સાથે કેટલાક અનિચ્છનીય પડકારો પણ સર્જ્યા છે. એક સંતાનને વિશેષ સ્નેહ અને સંસાધનો મળતા હોય છે, પણ સાથે-સાથે તેના વ્યક્તિત્વ, સામાજિકતા અને ભાવનાત્મક વિકાસ પર થતી અસરોને અવગણી શકાય નહીં. પ્રસ્તુત લેખમાં આવી કુટુંબપ્રણાલીથી ઉદ્ભવતાં પડકારો, માતાપિતાની ભૂમિકા, શિક્ષણ અને નૈતિક દ્રષ્ટિએ લેવામાં આવનાર પગલાં તેમજ ભવિષ્યમાં સર્જાતા પ્રશ્નો પર ચર્ચા કરીશું, જેથી આ પરિવર્તનને વધુ સકારાત્મક દિશામાં આગળ ધપાવી શકાય.

*લેખક સંપર્ક: પ્રિયંકાબેન નારણભાઈ પરમાર, પીએચ.ડી. શોધાર્થી, સમાજશાસ્ત્ર વિભાગ, સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટી, વલ્લભવિદ્યાનગર, ગુજરાત, ભારત.,

Email: parmarpriyanka7878@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-1970-0203>

© 2025 Author(s). Published by Young India Publication, Gandhinagar, Gujarat, India

Website: www.youngindiapublication.in

Gmail: info@youngindiapublication.in

હેતુઓ :

1. નવયુગના પરિવારમાં આવેલા બંધારણ પરિવર્તનનું વિશ્લેષણ કરવું.
2. સંયુક્તથી ન્યૂકિલયર કુટુંબની પ્રવૃત્તિમાં થયેલા ફેરફારને સમજવું.
3. એકમાત્ર સંતાન ધરાવતા પરિવારોના વૃદ્ધિ દર અને તેમના સામાજિક ગુણધર્મોનો અભ્યાસ કરવો.
4. આ પરિવારો શા માટે વધી રહ્યાં છે અને એનું સામાજિક માળખું શું છે તે તપાસવું.
5. એકમાત્ર સંતાનના વ્યક્તિત્વ, વ્યવહાર અને સામાજિકીકરણ પર પડતી અસરનું મનોવિજ્ઞાનિક વિશ્લેષણ કરવું.
6. માતા-પિતાની પેરેન્ટિંગ શૈલી અને એકમાત્ર સંતાન માટે ઊભી થતી અપેક્ષાઓના પરિણામોનો અભ્યાસ કરવો.

અભ્યાસ પદ્ધતિશાસ્ત્ર (Research Methodology)**➤ સંશોધનનો પ્રકાર (Type of Research):**

આ અભ્યાસ વર્ણનાત્મક (Descriptive) અને વિશ્લેષણાત્મક (Analytical) પ્રકારનો છે. અભ્યાસ મુખ્યત્વે ગુણવત્તાસભર (Qualitative) ડેટા અને થોડીમાત્રા પ્રમાણવચ્ચ (Quantitative) આંકડાઓના આધારે નિર્મિત છે.

➤ સંશોધનનો અભિગમ (Research Approach):

સામાજશાસ્ત્રીય અભિગમ : પરિવારીય બંધારણ અને તેના સમાજપરક અસરનું વિશ્લેષણ.

મનોવિજ્ઞાનિક અભિગમ : એકમાત્ર સંતાનના વ્યક્તિત્વ અને વર્તન પર પડતી અસરના વિશ્લેષણ માટે.

કુટુંબનાં માળખામાં બદલાવ (ભારતના સંદર્ભમાં):

- NSSO (National Sample Survey Office) અનુસાર, ભારતના શહેરોમાં ન્યૂકિલયર ફેમિલીની સંખ્યા 1990ની તુલનામાં 2020 સુધીમાં 50% થી વધી ગઈ છે.
- NFHS-5 (National Family Health Survey, 2019–21) મુજબ, એક સંતાન ધરાવતાં દંપતીનો દર 23% જેટલો છે, જે અગાઉના સર્વે કરતાં વધારે છે.

એકમાત્ર સંતાનવાળાં સંતાનની વૃદ્ધિ (Global Trends):

- ચીનમાં 'One Child Policy' (1979–2015) પછી કુલ જન્મ દર ઘટાડીને 1.3 per woman થઈ ગયો છે.
- યુનાઇટેડ નેશનસના 2022 રિપોર્ટ મુજબ, યુરોપના ઘણા દેશોમાં 1–2 સંતાનની પરિવાર પ્રથા સામાન્ય બની ગઈ છે.
- ભારતીય મધ્યમ વર્ગમાં 30–45 વર્ષની ઉંમરના યુગલોમાં 48% દંપતી માત્ર એક સંતાન ધરાવવાનું પસંદ કરે છે.

મનોવિજ્ઞાનિક અસર અંગેના સંશોધનો:

- Stanford Universityની 2016ના અભ્યાસ મુજબ, એકમાત્ર સંતાનમાં વધારે સ્વતંત્રતા અને આત્મવિશ્વાસ જોવા મળે છે, પણ ક્યારેક તેઓમાં સહકાર અને સહાનુભૂતિના ગુણ ઓછા હોય છે.
- Indian Journal of Psychology, 2020 અનુસાર, એકમાત્ર સંતાનમાં "Parental Pressure" વધુ હોવાનો પ્રવણતાવાળો અભ્યાસ જોવા મળ્યો છે.

પાર્શ્વભૂમિકા: પરિવારમાં આવતા પરિવર્તનો

બદલાતાં સમય સાથે સમાજ અને તેની રચનામાં મોટાં પરિવર્તનો જોવા મળ્યાં છે. વિશેષ કરીને પરિવાર વ્યવસ્થાની વાત કરીએ તો, પરંપરાગત સંયુક્ત કુટુંબ પ્રણાલીમાંથી આધુનિક ન્યૂકિલયર ફેમિલીની તરફ આગળ વધવાનો સ્પષ્ટ પ્રવાહ જોવા મળ્યો છે. એ અગાઉ જ્યાં એક જ છત હેઠળ અનેક પેઢીઓ વસતી હતી, ત્યાં હવે પતિ-પત્ની અને એકાદ સંતાન સુધી સીમિત થતી પરિવારોની વ્યવસ્થા સામાન્ય બની ગઈ છે. આ પરિવર્તનો પાછળ અનેક કારણો જવાબદાર છે. ઔદ્યોગિકરણ અને શહેરીકરણના પગલે રોજગારીના નવા અવસરો શહેરોમાં ઊપજ્યાં, જેના કારણે ગામડાંમાંથી પરિવારો અલગ રહીને શહેરોમાં વસવા લાગ્યા. આ સાથે મહિલા શિક્ષણ અને નોકરીની અવકાશોમાં પણ વૃદ્ધિ થતાં મહિલા-પુરુષ બંને કામકાજ બન્યાં, જેના પરિણામે પરિવાર વ્યવસ્થાની અભિગમમાં ફેરફાર આવ્યો.

એકમાત્ર સંતાન: સામાજિક અને માનસિક પડકારો

નવયુગના સમાજના પરિવારમાં મોટા પરિવર્તનો જોવા મળ્યા છે. પૂર્વે એક કુટુંબમાં ઘણા સંતાનો સામાન્ય ગણાતા હતા, જ્યારે આજના સમયમાં શહેરીકરણ, શિક્ષણ, જીવનશૈલી અને આર્થિક સંજોગોની અસરથી માતા-પિતા માત્ર એક જ સંતાન રાખવાનું પસંદ કરે છે. આવા પરિવારમાં મોટા પ્રમાણમાં સમૃદ્ધિ, આરોગ્ય અને શિક્ષણ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત થાય છે, પરંતુ એકમાત્ર સંતાન પણ અનેક સામાજિક અને માનસિક પડકારોનો સામનો કરે છે.

સામાજિક પડકારો:

એકમાત્ર સંતાનના જીવનમાં મોટો અભાવ હોય છે "સાથીદાર સંબંધો"નો. ભાઈ-બહેનની વચ્ચે જમવી એવી સ્પર્ધા, સહકાર, શીખ અને લાગણીશીલ સહવાસનું બીજ બાળપણમાં જ વાવાય છે, જે સમાજમાં પછીથી (afterward) સારું વ્યક્તિત્વ ઘડવામાં મદદરૂપ બને છે. એકમાત્ર સંતાન આવો અનુભવ ન પામતા ઘણા વખત એકલતા અનુભવે છે. ખાસ કરીને શાળાના પ્રથમ વર્ષે અન્ય બાળકો સાથે રમતગમત કે ગૃપ પ્રવૃત્તિઓમાં એનો સહભાગ ઓછો હોય છે. ઘણાં વખત એ 'સામાજિક રચનાની' (social networking) કુશળતામાં નબળા રહે છે. બીજી બાજુ, દાદી-દાદા કે કાકા-કાકીઓ સાથેના સંબંધો પણ એકમાત્ર સંતાન માટે ઓછા અસરકારક હોય શકે છે કારણ કે પેઢીઓ વચ્ચેનો ખોટો સંવાદ અને ટેકનોલોજીના વ્યાપથી પારિવારિક બંધન શીથિલ બન્યા છે. એવું બાળક ઘણી વખત મોટા થતા જ 'મારે બધું એકલેજ કરવું પડે છે' જેવી લાગણી સાથે જીવે છે.

માનસિક પડકારો:

એકમાત્ર સંતાન ઉપર માતા-પિતા તરફથી ખાસ અપેક્ષાઓ હોય છે. શૈક્ષણિક સિદ્ધિ, સંસ્કાર અને વ્યવહારિકતા અંગે ભારે દબાણ એકમાત્ર સંતાન અનુભવતું હોય છે. ઘણાં વખત પોતાને સાબિત કરવાની લાગણી બાળકના મનમાં સતત દબાણ રૂપે રહે છે, જેના કારણે તે આત્મવિશ્વાસ ગુમાવી શકે છે કે તો ખૂબ જ મૂર્છિત પરફેક્શનિસ્ટ બની શકે છે. એકમાત્ર સંતાન ઘણી વખત પોતાને અનુકૂળ વલણ ધરાવતું હોય છે અને પરિવારનું મધ્યબિંદુ બને છે. પરિણામે, કેટલાક બાળક સ્વાર્થી, પોતે જ કેન્દ્રમાં રહેવા ઈચ્છે એવા પણ બની શકે છે. જો માતા-પિતા દ્વારા યોગ્ય સીમાઓ ન ગોઠવવામાં આવે તો એમાં સંયમનો અભાવ પણ જોવા મળી શકે છે. સામાજિક રીતે સહઅસ્તિત્વ, સહભાગી થવું, સહનશીલતા અને પરિપૂર્ણ વ્યક્તિત્વ માટે સહજીવન, સહયોગ અને લાગણીઓની નિકાસ જરૂરી હોય છે. તેથી એકમાત્ર સંતાનના માતા-પિતાએ વિચારપૂર્વક સમાજ સાથે તેમનું આયમન વધારવું, તેમને ગૃપ પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાવું, તેમજ સહાનુભૂતિપૂર્વક શિસ્ત આપવી જરૂરી છે.

જો કે એકમાત્ર સંતાનનો ઉછેર સાંભળવો સરળ લાગતો હોય, પરંતુ તેમાં અનેક છુપાયેલા સામાજિક અને માનસિક પડકારો હોય છે. આજના પરિવારમાં પરિવર્તન સ્વીકારવાનું મહત્વપૂર્ણ છે, પણ તેની સાથે આ નવા બંધારણમાં સંતાનોના સર્વાંગી વિકાસ માટે મનોવૈજ્ઞાનિક સમજૂતી અને સકારાત્મક સંસ્કાર આપવો પણ એટલો જ જરૂરી છે.

એક સંતાનના લાભો

આધુનિક યુગમાં પરિવારોની રચનામાં નોંધપાત્ર પરિવર્તન જોવા મળે છે. આજના સમયમાં ઘણાં માતા-પિતા એક સંતાન રાખવાનું પસંદ કરે છે. એક સંતાન ધરાવવાનાં ઘણાં લાભો છે, ખાસ કરીને શૈક્ષણિક, આર્થિક અને ભાવનાત્મક સ્તરે. પ્રથમ અને મુખ્ય લાભ એ છે કે માતા-પિતા પોતાનું પૂરેપૂરું ધ્યાન અને સંસાધનો એક જ સંતાન પર કેન્દ્રિત કરી શકે છે. તેનાથી બાળકને શ્રેષ્ઠ શિક્ષણ, આરોગ્ય અને જીવનશૈલી મળી શકે છે. માતા-પિતાને પણ સંતાનના વિકાસમાં વધુ સક્રિય રીતે ભાગ લેવા માટે સમય મળે છે. દ્વિતીય રીતે, એક સંતાન હોય તો ઘરમાં ખેંચતાણ ઓછું રહે છે. ભાઈ-બહેન વચ્ચે થતી સ્પર્ધા કે ઝઘડા નથી હોતા. બાળકે શાંતિભર્યું અને સંતુલિત વાતાવરણમાં ઉછેર પામે છે. તૃતીય રીતે, માતા-પિતા અને સંતાન વચ્ચેનું બાંધણ વધુ ઘનિષ્ઠ અને મજબૂત બને છે. બાળકને ભાવનાત્મક સહારો વધુ સારી રીતે મળતો રહે છે. આ રીતે, એક સંતાન ધરાવવું નવા યુગના પરિવારમાં યોગ્ય વિકલ્પ બની રહ્યો છે, જો કે તેનું યોગ્ય પાલન અને સામાજિક સક્રિયતા જરૂરી છે.

માતાપિતાની ભૂમિકા

આજના નવયુગમાં કુટુંબની રચનામાં નોંધપાત્ર પરિવર્તન આવ્યું છે. છેલ્લા કેટલાક દાયકાઓમાં નાની પરિવાર વ્યવસ્થા પ્રમાણમાં વધુ જોવા મળે છે, જેમાં ઘણા માતાપિતા એક જ સંતાન રાખવાનું પસંદ કરે છે. આવી પરિસ્થિતિમાં માતાપિતાની ભૂમિકા વધુ જટિલ અને મહત્વપૂર્ણ બની જાય છે. એક સંતાન ધરાવતા માતાપિતા માટે તે બાળકનું શારીરિક, માનસિક અને સામાજિક વિકાસનું સંપૂર્ણ જવાબદારીનું ભારણ હોય છે. તેઓએ સંતાનના એકાંતના અનુભવોને સમજવા અને તેમાંથી બહાર લાવવા માટે સહાનુભૂતિપૂર્વક સ્નેહ અને સહારો આપવા જેવો અભિગમ રાખવો જરૂરી બને છે. બાળકના લાડીલાડિયા સ્વભાવને સંતુલિત કરવો, તેમાં જવાબદારી અને સહકારની ભાવના વિકસાવવી માતાપિતાની મુખ્ય ભૂમિકા હોય છે. મોટા કુટુંબની ગેરહાજરીમાં માતાપિતાને બાળક માટે મિત્ર, માર્ગદર્શન અને સહપાઠી બની રહેવું પડે છે. સાથે સાથે, સંતાન પર વધુ અપેક્ષાઓ મૂકવાથી તેના પર દબાણ ન થાય તે ધ્યાનમાં રાખવું જરૂરી છે. આવી સંજોગોમાં સંતુલિત પ્રેમ, અનુકંપા અને શિસ્ત માતાપિતાની સૌથી મહત્વની ભૂમિકા સાબિત થાય છે.

ભવિષ્યના પડકારો

નવયુગમાં એક સંતાન ધરાવતી કુટુંબવ્યવસ્થામાં જે પરિવર્તન આવ્યું છે, તેના પરિણામે ભવિષ્યમાં બાળકો અને સમાજ બંને માટે વિશિષ્ટ પડકારો ઊભા થઈ શકે છે. એક સંતાનમાં સહકાર, સંયમ અને જવાબદારી જેવી જીવનકૌશલ્યોનું અભાવ થવાનો ભય રહે છે, કારણ કે તેમને બાળપણમાં ભાઈ-બહેન સાથેના સંબંધો અને સાથે જીવવાની શિક્ષા મળતી નથી. ભવિષ્યમાં આવા સંતાનો સમાજમાં વધુ સ્વકેન્દ્રી, એકલતાના શિકાર અને માનસિક દબાણગ્રસ્ત થઈ શકે છે. તેઓના ઉપર માતાપિતાની અપેક્ષાઓનું ભારણ વધુ હોય છે, જેના કારણે તેઓમાં નિષ્ફળતા સહન કરવાની ક્ષમતા ઓછી હોઈ શકે છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં માતાપિતાની દેખરેખની જવાબદારી પણ એકમાત્ર સંતાન ઉપર રહે છે, જે વ્યાવસાયિક દબાણ વચ્ચે સંભાળવી મુશ્કેલ બને છે. આથી આવનાર સમયમાં સમાજ અને નીતિનિર્માતાઓએ આ

પરિવર્તનને ધ્યાનમાં રાખી કુટુંબ મજબૂત બનાવવા, ઘનિષ્ઠ માનવ સંબંધો વિકસાવવા અને માનસિક સ્વાસ્થ્યના પ્રશ્નો માટે માર્ગદર્શન અને આધાર વ્યવસ્થાઓ ઉભી કરવાની જરૂર પડશે. નહિંતર એક સંતાનના પડકારો વ્યક્તિગત નહીં રહી, સામૂહિક સમસ્યા બની શકે છે.

મુખ્ય તારણો (Key Findings / Conclusions)

1. નવયુગમાં પરિવારમાં બાળકોની સંખ્યા ઓછી રાખવાની પ્રવૃત્તિ વધી રહી છે, જે ખાસ કરીને શહેરી, શિક્ષિત અને મધ્યમ-ઉચ્ચ વર્ગમાં વધુ છે.
2. એકમાત્ર સંતાન માટે માતાપિતા તરફથી અપેક્ષાઓ અને સંરક્ષણ વધારે હોય છે, જે બાળકના વ્યક્તિત્વ પર સીધી અસર કરે છે.
3. એકલતાનો અનુભવ, decision-makingમાં મુશ્કેલી, મિત્રો-સહયોગી કૌશલ્યનો અભાવ જેવા મનોવિજ્ઞાનિક પડકારો જોવા મળે છે.
4. માતા-પિતામાં એકમાત્ર સંતાન માટે કેરિયર અને ભવિષ્ય અંગે ઊંચી અપેક્ષાઓ, જેને કારણે બાળક દબાણ અનુભવી શકે છે.
5. એકમાત્ર સંતાન ધરાવતા માતા-પિતાને વૃદ્ધાવસ્થામાં સહારેની ચિંતાઓ વધુ રહે છે, ખાસ કરીને જો સંતાન વિદેશમાં રહેતું હોય.

ભવિષ્ય માટેના સૂચનો (Suggestions for Future)

- માત્ર એક સંતાન હોય તો પણ સામાજિક નેટવર્ક અને સહઅસ્તિત્વના અવસરો વધારવા પેરેન્ટિંગ ટેકનિક અપનાવવી જોઈએ.
- સ્કૂલ અને કોમ્યુનિટી લાઈફ દ્વારા સહભાગીતા અને ટીમ વર્કના અવસરો આપવું.
- પેરેન્ટ્સ માટે પેરેન્ટિંગ વર્કશોપ અને કાઉન્સેલિંગ જરૂરી બને છે.
- વધુ વિસ્તૃત અને ભારતીય સંદર્ભવાળા ફિલ્ડ સ્ટડીની જરૂર છે, જે વિવિધ વર્ગના પરિવારોને આવરી લે.

શિક્ષણ અને નીતિગત દૃષ્ટિએ જરૂરી પગલાં

સાંપ્રદ સમયના પરિવારમાં એક સંતાનની પરંપરા વધતી જાય છે, ત્યારે તે બાળકના સર્વાંગી વિકાસ માટે શિક્ષણ અને નૈતિક મૂલ્યોની ભૂમિકા અત્યંત અગત્યની બની છે. એક સંતાન માટે સમાજ સાથે સન્માનજનક રીતે જીવવા માટે માત્ર શૈક્ષણિક જ્ઞાન પૂરતું નથી, પણ નૈતિકતા, સંવેદના, સહકાર અને જવાબદારી જેવી ભાવનાઓ પણ મહત્વ ધરાવે છે. શાળાઓમાં શિક્ષણ ઉપરાંત મૂલ્ય આધારિત અભ્યાસક્રમો અમલમાં મૂકવા જોઈએ, જેથી બાળકોમાં કડ્ડા, સન્માન, ન્યાય અને નૈતિકતા જેવા ગુણો વિકસે. માતાપિતાએ પણ ઘરમાં બાળકોને માત્ર વિદ્યા માટે નહિ, પણ સાચા માનવી બનવા માટે માર્ગદર્શન આપવું જોઈએ. એકાંતમાં ઉછરતા બાળકને સ્પર્ધાત્મક માહોલ, ટીમ વર્ક અને હાર-જીતની સ્વીકાર્યતા શીખવવી જરૂરી છે. સરકાર અને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓએ પણ બાળમિત્ર અને બાળઉછેરના અભ્યાસક્રમો વિકસાવવા જોઈએ. પારિવારિક વાતાવરણમાં ભવિષ્યના સજાગ નાગરિક ઘડાય છે, તેથી શિક્ષણ અને નૈતિક દૃષ્ટિએ વ્યાપક અને સંયોજિત પ્રયાસો જરૂરી બને છે, જેથી એક સંતાન પણ જીવનમાં સશક્ત અને સંવેદનશીલ બની શકે.

સમાપન: સંતુલન સાથે આગળ વધવાનું મહત્વ

નવયુગના પરિવારમાં એક સંતાનની પ્રવૃત્તિ સમાજમાં ઝડપી ગતિએ વધતી જોઈ શકાય છે. આ પરિવર્તનથી સંસાધનોનું વધુ કેન્દ્રીકરણ અને આત્મનિર્ભરતાની ભાવના વિકસે છે, તે જ સમયે તેમાં અનેક સામાજિક, શૈક્ષણિક અને નૈતિક પડકારો પણ છુપાયેલા છે. એક

સંતાનના વિકાસમાં સંતુલિત માર્ગદર્શન, સાચી સંસ્કાર દ્રષ્ટિ અને લાગણીપૂર્ણ પરિપૂર્ણતા અત્યંત જરૂરી બની જાય છે. માતા-પિતા, શિક્ષણતંત્ર અને સમાજે મળીને આવાં બાળકોને સર્વાંગી બનાવવાના પ્રયાસ કરવા પડશે. ભવિષ્યમાં તેઓ મજબૂત, સંવેદનશીલ અને જવાબદાર નાગરિક બની શકે, તે માટે સમયસર યોગ્ય અભિગમ અપનાવવો અનિવાર્ય છે. સંક્ષિપ્તમાં કહીએ તો, એક સંતાનની વ્યવસ્થા માત્ર સંખ્યા સુધી સીમિત નહીં રહેવી જોઈએ, પણ તેના માનસિક, નૈતિક અને સામાજિક વિકાસ માટે ઊંડા વિચાર અને સજાગ વ્યવસ્થા જરૂરી છે. ત્યારે જ નવયુગના પરિવારમાં આ પરિવર્તન સકારાત્મક રીતે સ્વીકાર્ય બની શકે.

એકમાત્ર સંતાનની સ્થિતિમાં પડકારો હોવા છતાં, યોગ્ય માર્ગદર્શન, પ્રેમ અને પ્રેરણા દ્વારા આ બાળક પણ સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, વ્યવસાય અને સમાજમાં અગ્રગણ્ય સ્થાન પામી શકે છે. માતાપિતાની સમજદારી અને સમાજની સહાયથી એ બાળક માટે આશાવાદી ભવિષ્ય ઊભું કરી શકાય છે.

સંદર્ભસૂચિ

1. Just One by Susan Newman (2023), Only-child stereotypes dispelled, power of choice underlined
2. Newman, Parenting an Only Child (2021), Evidence-based parenting & developmental traits
3. Tang & Zhang, Nature Human Behaviour, 2025, Article, Adult brain & behaviour differences among only-child vs siblinged.
4. Verma et al., AIIMS Bhopal (2023), Article, Behavioural issues: anxiety in only-child, aggression in siblings
5. Desai, M. (2010). *Changing Family Structure in India*. Sage Publications.
6. National Family Health Survey (NFHS-5), India, 2021.
7. UNICEF Report on "Children in Urban India", 2020.
8. પટેલ, આર.કે. (૨૦૧૮). *ગુજરાતના પરિવારમાં પરિવર્તન*, અમદાવાદ યુનિવર્સિટી પ્રકાશન.
9. શાહ, મીનલ (૨૦૨૦). “એકમાત્ર સંતાન અને સામાજિક વિકાસ”, *મનોવિજ્ઞાન જર્નલ*, ખંડ ૨૨(૪), પૃ. ૩૪-૩૬.
10. યાજ્ઞિક, કે.પી. (૨૦૧૯). *નવયુગના સંતાન*. સુરત: શાર્દા પ્રકાશન.